

WIKTORIJA BORECKA

Państwowy Uniwersytet Techniczny im. Pawła O. Suchego, Homel

KONCEPCJA STOSUNKÓW KOŚCIOŁ – PAŃSTWO WE WSPÓŁCZESNYM NAUCZANIU ROSYJSKIEJ PRAWOSŁAWNEJ CERKWI

Współczesna nauka społeczna w Rosyjskiej Prawosławnej Cerkwi (RPC) została sformułowana pod koniec XX w. W sierpniu 2000 r., na Jubileuszowym Archierejskim Soborze zostały zatwierdzone *Podstawy społecznej koncepcji Rosyjskiej Prawosławnej Cerkwi*. Po raz pierwszy w historii prawosławia określono oficjalne stanowisko Cerkwi wobec stosunkowo wielu aktualnych problemów nowoczesnego społeczeństwa oraz podano podstawowe zasady stosunków RPC z państwem z uwzględnieniem tradycji oraz prawosławnego ideału „soborności”.

Współczesne społeczne nauczanie rosyjskiego prawosławia obejmuje dosyć szeroki zestaw zagadnień i dziedzin społecznego życia, w których jest możliwe wykorzystanie społecznego potencjału kościelnej wspólnoty. Strukturalnie model kościelno-państwowych stosunków w koncepcji RPC można przedstawić jako system rządzący się zasadami: autonomii Cerkwi oraz państwa we własnych strefach działalności, wolności religijnej oraz współdziałania w sferze społecznej.

We współczesnym, zsekularyzowanym społeczeństwie fundamentalną zasadą jest niezależność Cerkwi i państwa. W soborowych dokumentach RPC zaznacza się, że stosunki między Kościołem a państwem powinny opierać się „na wzajemnej nieingerencji w sprawy wewnętrzne”¹. Autonomia ta nie ma oczywiście charakteru absolutnego. Istnieją dziedziny, pozostające nie bez znaczenia zarówno dla Cerkwi, jak i dla państwa, są to – moralny stan społeczeństwa oraz prawny status Cerkwi jako organizacji religijnej. Strony umowy powinny wzajemnie się szanować. Państwo nie może wykorzystywać Cerkwi jako środka do rozwiązania państwowych problemów, również hierarchowie nie mają prawa używać władzy do realizacji swoich celów. Z jednej strony, w społecznej nauce RPC neguje się utożsamienie Cerkwi i państwa, z drugiej – widzi się konieczność ich dialogu. Dlatego przedstawiony model nie może być charakteryzowany jako autarkia lub separatyzm, które zakładają samowystarczalność oraz izolację. Cerkiew nie może występować w roli urzędnika

¹ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви: принята на Юбилейном Архиерейском соборе РПЦ 13-16 августа 2000 г., Москва 2000, s. 49.

wykonującego państwowe funkcje, to znaczy nie może przeciwstawiać się grzechowi siłą ani przyjmować na siebie obowiązków państwowej władzy, która stosuje przymus lub ograniczenie. Również państwo nie ma prawa ingerować w wewnętrzne życie Cerkwi i wykorzystywać władzy, by wpływać na podstawowe zasady wiary, strukturę hierarchiczną oraz działalność pastoralną. Przy tym podkreśla się, że państwo i Cerkiew mają obowiązek współpracy na rzecz wspólnego dobra.

W społecznym nauczaniu RPC wskazuje się na różne zadania państwa i Kościoła². Ostatecznym powołaniem kościelnej wspólnoty jest zapewnienie wiernym życia wiecznego; ziemski dobrobyt nie stanowi wartości pierwszoplanowej. Celem państwa jest realizacja idei sprawiedliwości, swobody, społecznej i indywidualnej pomyślności. W dokumentach soborowych nie przeciwstawia się Cerkwi państwu, podkreśla się jej służebną misję w stosunku do ludzkości. Arcybiskupi i biskupi oświadczyli, że: „zadania i działalność Cerkwi i państwa mogą zgadzać się nie tylko w osiągnięciu czysto ziemskiego pożytku, lecz również w urzeczywistnianiu zbawczej misji Cerkwi”³. Cerkiew przyznaje moralny sens państwu, które uznaje za „niezbędny element życia w zepsutym grzechem świecie”⁴. Jest ono koniecznym czynnikiem stabilizującym i porządkującym dążenia wszystkich jego członków.

W świecie współczesnym istnieją różne modele ustrojowe. RPC nie proponuje jakiegoś określonego ustroju politycznego, ponieważ wyboru dokonują obywatele. W dokumentach zaznacza się, że jakikolwiek byłby to wybór, „należy go uznać i z szacunkiem odnosić się do władz”⁵. Zalecenia tego nie należy rozumieć jako wezwania do tolerancji wobec każdego ustroju lub jako zachęty do politycznej pasywności wierzących. Suwerenność państwa nie wyklucza odpowiedzialności moralnej oraz prawnej osób, które sprawują władzę. W społecznej koncepcji RPC podkreśla się, jeżeli „polityczne reżimy zaprzczą społecznemu porządkowi oraz podstawowym prawom osoby, to chrześcijanie mają prawo zajmować pozycję niepodporządkowania się władzom państwowym”⁶. Uznając różnorodność ustrojów politycznych, Cerkiew przyznaje sobie prawo ich oceny z punktu widzenia dobra wspólnego.

W *Podstawach społecznej koncepcji* lud prawosławny definiuje się jako jednowyznaniową, prawosławną, etniczną lub polityczną wspólnotę⁷. W społecznym nauczaniu RPC znajduje odzwierciedlenie konflikt w nowoczesnej prawosławnej teologii między rosyjską szkołą teologiczną a teologią neopatrystyczną, określaną przez wielu autorów jako spór między fundamentalistami a teologami o poglądach

² Tamże.

³ Tamże, s. 50.

⁴ Tamże, s. 48-49.

⁵ Tamże, s. 58-59.

⁶ Tamże, s. 56-57.

⁷ Tamże, s. 45.

liberalnych⁸. Widoczny jest on również w dokumentach soborowych. Dlatego, z jednej strony, sobór akcentuje uniwersalność chrześcijańskiej wspólnoty, z drugiej – usprawiedliwia oczekiwania dotyczące utworzenia prawosławnej politycznej lub etnicznej wspólnoty.

Przedstawiciele teologii neopatrystycznej, identyfikujący rosyjskie prawosławie z rosyjskim narodem, widzą RPC w roli opiekunki rosyjskiej tożsamości (oczywiście nie w sensie rasowym, lecz kulturowym)⁹. Walcząc o zachowanie zasady akriwii, to znaczy dokładnego przestrzegania dogmatów i kanonów, zwolennik neopatrystów Michaił Nazarov krytykował współczesną społeczną koncepcję prawosławia. Postulował odrodzenie „rosyjskiego prawosławnego państwa”. Osiągnięcie tego celu byłoby „jedynym duchowym punktem orientacyjnym” oraz „moralnym nakazem” dla rosyjskiego społeczeństwa¹⁰. Taka postawa charakterystyczna była dla rosyjskich teologów, którzy byli jednocześnie zwolennikami monarchizmu: Lwa Tichomirowa, abp. Serafina Sobolewa i metropolity petersburskiego i ładoskiego Jana (Snyczowa).

Przedstawiciel rosyjskiej szkoły teologicznej, znany prawosławny patrysta Ioann MieENDORF w refleksji nad tą kwestią dochodzi do wniosku, że tragedią bizantyjskiego systemu było przyjęcie w eklezjologii prawosławnej idei o możliwości istnienia chrześcijańskiego państwa, które może stać się takim „ze swojej istoty”¹¹. W teologicznej tradycji bizantyjskiej Cerkiew traktowano jako organizm sakralny, jego podstawową funkcją zaś było zachowanie boskich prawd. Bizantyjska teologia opierała się na eschatologicznym oczekiwaniu, dlatego nie akceptowała przekształcania świata, utożsamiała hierarchię kościelną z instytucjami politycznymi, z kolei państwu przypisywała funkcje sakralne. Dlatego jedyną możliwą formą państwowości wydawała się monarchia, gdzie państwo, lud i Cerkiew stanowią całość. Idealna forma kościelno-państwowych kontaktów mogła być realizowana tylko w monokonfesyjnym prawosławnym państwie. W umowach nowoczesnych wielowyznaniowych państw, takich jak Rosja czy Białoruś, nieracjonalne byłoby kopiowanie modelu bizantyjskiego, stąd we współczesnym społecznym nauczaniu

⁸ *Выбор судьбы. Проблемы современной России глазами русских архиереев. Сборник статей*, сост. К. Душенов, Санкт-Петербург 1996, s. 54-60; *РПЦ в пространстве Евразии. Материалы IV Всемирного Русского Народного Собора, Москва, 13-14 декабря 2001 г.*, ред. Н. Мелентьев и др., Москва 2002, s. 47; В.А. Сендеров, *Историческая русская государственность и идея «Третьего Рима»*, „Вопросы философии” 2006, nr 2, s. 127-141; Г. Флоровский, *Пути русского богословия*, Минск 2006, s. 502-509.

⁹ *Выбор судьбы*, s. 47-52, 60, 65-68.

¹⁰ М. Назаров, *Диалог РПЦЗ и МП: Соединение может быть только в истине*, Москва 2004, s. 96.

¹¹ И. Мейендорф, *Рим – Константинополь – Москва. Исторические и богословские исследования*, Москва 2005, s. 272.

RPC zrywa z tradycją teonomiczności, gdzie władca państwa jest wysłannikiem Bożym i w jego imieniu sprawuje swój urząd.

Drugą zasadą stosunków cerkiewno-państwowych w społecznej nauce RPC jest proklamacja wolności religijnej w aspektach wewnętrznym i zewnętrznym. Wolność religijna w aspekcie wewnętrznym ujmowana jest jako zdolność człowieka do odkrycia moralnej prawdy, którą poznaje się i przyjmuje w zależności od swojego wykształcenia i wychowania, oraz jako obowiązek postępowania zgodnie z poznaną prawdą. Wolność religijna w aspekcie zewnętrznym obejmuje możliwość publicznego manifestowania swoich przekonań i wolność od ideologicznego przymusu. W społecznej nauce RPC ujmuje się to jako zobowiązanie ze strony państwa, które musi gwarantować wspólnotom religijnym bezpieczeństwo i wolność, a wierzącym – możliwość publicznego wyznawania swojej wiary, prezentowania swoich przekonań religijnych, spełniania praktyk religijnych, religijnego wychowania dzieci oraz oddziaływania na opinię publiczną czy społeczne struktury „drogą rozsądnej obrony swoich przekonań”¹². Zasada wolności religijnej jest bazowa w ustanowieniu kontaktów z państwem, przy czym akcentowany jest zewnętrzny jej aspekt. Nazywa się ją: „fundamentem istnienia Cerkwi w areligijnym świecie, gwarantującym jej legalny status w państwie laickim oraz niezależność wobec innych wspólnot wyznaniowych lub niewierzących warstw społeczeństwa”¹³.

W *Podstawach społecznej koncepcji* podkreśla się konieczność zróżnicowanego podejścia do polityki wyznaniowej. W dokumentach soborowych zaznacza się, że Cerkiew „ma prawo oczekiwać, że państwo przy ustanowieniu stosunków ze wspólnotami religijnymi będzie obliczać liczbę zwolenników tych wspólnot, ich znaczenie w formowaniu historycznego, kulturalnego oraz duchowego oblicza narodowego”¹⁴. Dane stwierdzenie akcentuje rolę RPC w historii Rosji. Rosyjskie prawosławie akceptuje w społecznym nauczaniu istniejącą w międzynarodowych prawnych standardach zasadę „sfery uznania”, która dopuszcza przyjęcie przez państwo polityki wyznaniowej uwarunkowanej historyczną oraz kulturalną spuścizną kraju, przy zachowaniu podstawowych wartości osobowych.

Najbardziej charakterystyczną zasadą dla nowoczesnego modelu kościelno-państwowych stosunków w społecznej nauce RPC jest współpraca Cerkwi i państwa w rozstrzygnięciu problemów społecznych¹⁵. Rosyjscy prawosławni teolodzy powołują się na kodeks św. Justyniana. Po raz pierwszy uchwalono tam „harmonię władz” jako podstawową zasadę państwowego ustroju, a Cerkwi przydzielono społeczną mi-

¹² *Основы социальной концепции Русской Православной Церкви*, s. 59.

¹³ Tamże, s. 57.

¹⁴ Tamże, s. 58.

¹⁵ Tamże, s. 59-61.

sję, która otrzymała nazwę „wocerkowlenija społeczeństwa”¹⁶. Powołaniem Cerkwi była walka ze złem istniejącym w świecie. Dzisiaj RPC również wzywa chrześcijan do aktywnego udziału w życiu społecznym, zmiany społecznego porządku zgodnie z normą sprawiedliwości oraz do nieustannego duchowego wzrostu.

Wyrażając troskę zarówno o duchowy, jak i ekonomiczny rozwój społeczeństwa, RPC przyznaje państwu decydującą rolę w określeniu drogi społecznego rozwoju¹⁷. Indywidualne inicjatywy lub konkurencja w rozwiązaniu społecznych problemów nie będą sprzyjać postępowi. Państwo powinno ustalać cele społecznego rozwoju, określać modele społeczno-ekonomicznego rozwoju, drogi ich realizacji oraz koordynować współdziałanie wszystkich zainteresowanych pełnowartościowym wzrostem. Cerkiew, realizując zasady chrześcijańskiego personalizmu oraz humanizmu, winna wykazywać inicjatywę przy rozwiązaniu określonych społecznych problemów przez pozyskanie wolontariuszy wśród wierzących czy wzmacnianie kultury mecenatu w społeczeństwie. Będzie to sprzyjać zwiększaniu się świadomości odpowiedzialności poszczególnego obywatela i całego społeczeństwa za to, co dzieje się w państwie.

W społecznym nauczaniu RPC nie wskazuje się form współdziałania Cerkwi i państwa. Wymienia się tylko możliwe dziedziny, w których takie współdziałanie może być pożyteczne. Są to: działalność pokojowa na szczeblu międzynarodowym oraz etnicznym; duchowe, kulturalne, patriotyczne wykształcenie oraz wychowanie młodzieży i dzieci; dobroczynność; ochrona i rekonstrukcja historycznej i kulturalnej spuścizny; obrona praw rodziny; ochrona macierzyństwa; ochrona środowiska; przeciwdziałanie aktywności sekt¹⁸. Cerkiew wzywa wierzących oraz przedstawicieli hierarchii do dialogu z władzą lokalną w sprawach udoskonalenia prawa cywilnego oraz polityki wyznaniowej, jak również do wspólnego rozwiązania problemów w sferze socjalnej¹⁹.

Podstawą współdziałania tych instytucji powinien być konstruktywny dialog, opierający się na wzajemnym szacunku i zrozumieniu. Celem tej współpracy winno być społeczne dobro. Należy zaznaczyć, że praktykę umowy konkordatowej zapożyczono z Kościoła katolickiego jako najbardziej przystępne rozwiązanie. Obecnie hierarchowie RPC praktykują zawieranie umów z państwami, w których znajdują się prawosławne diecezje będące pod jurysdykcją Moskiewskiego Patriarchatu. Na Białorusi stosunki między Białoruską Prawosławną Cerkwią a państwem przybrały formę umowy, która opiera się na przestrzeganiu wzajemnych kompetencji obu

¹⁶ *Церковь и государство. Сборник статей*, редкол. епископ Анадырский и Чукотский Диомид и др., Пермь–Москва 2003, s. 13.

¹⁷ *Основы социальной концепции Русской Православной Церкви*, s. 49-50.

¹⁸ Tamże, s. 60.

¹⁹ Tamże, s. 61-62.

stron. Podpisanie danej umowy stało się przesłanką do zawarcia 13 umów Białoruskiego Egzarchatu z różnymi ministerstwami Republiki Białorusi.

Dzisiaj RPC na Białorusi aktywnie uczestniczy w życiu społeczeństwa, formując kulturę duchowo-moralną. Formami służenia społeczeństwu są: udział w religijnym wychowaniu dzieci i młodzieży; „przepowiadanie słowa Bożego”, pomoc duchowa oraz resocjalizacja więźniów; świadczenie materialnej i duchowej pomocy najbardziej potrzebującym; profilaktyka oraz świadczenie pomocy zakażonym wirusem HIV, narkomanom, ludziom uzależnionym od alkoholu przez organizację akcji oświatowych i stworzenie rehabilitacyjnych i dobroczynnych ośrodków; posługa w szpitalach przy pielęgnowaniu obłożnie chorych pacjentów, świadczenie im duchowego i psychologicznego wsparcia; organizacja dobroczynnych akcji na rzecz sierocińców, rodzin wielodzietnych, dzieci upośledzonych, organizacja oświatowych akcji w obronie praw rodziny, odpowiedzialnego macierzyństwa i ojcostwa, również działań skierowanych przeciw aborcji, broniących praw nienarodzonych dzieci oraz podkreślających złą sytuację demograficzną w państwie. Mimo tak aktywnego zaangażowania prawosławnej Cerkwi w życiu białoruskiego społeczeństwa pozostaje wiele pytań do rozstrzygnięcia, takich jak jej udział w edukacji (organizacja prywatnych szkół wyznaniowych), dostęp do mediów (obecność chrześcijańskich kanałów telewizyjnych) i inne.

Współczesna koncepcja stosunków Cerkwi z państwem w społecznym nauczaniu RPC uwarunkowana jest prawosławną teologią dogmatyczną oraz chrześcijańską tradycją, jak również socjodynamiką współdziałania z państwem. Dlatego RPC z jednej strony broni swojej niezależności i autonomii, z drugiej zmierza do aktywnego udziału w społecznym życiu państwa.